

הרב יואל בן-נון על לימוד תנ"ך בישיבות

מתי ומדוע התרחקו היהודים מלימוד התנ"ך?

בגלות לא למדו תנ"ך בישיבות. לימוד תנ"ך בישיבות הציוניות הוא תופעה חדשה. התרחקות היהודים מן התנ"ך החלה עם חורבנו כאומה. מה שורשה של התרחקות זו?

כידוע, חז"ל ביטלו את קריאת עשרת הדיברות¹ בכל יום, "מפני תרעומת המינים"² (= הנוצרים) – "שלא יהו אומרים [על עשרת הדיברות], אלו לבדם ניתנו לו למשה בסיני". כישראלים, שזכו לזקוף את ראשם מחדש בנפלאות יד ה' עלינו, אנו שואלים – וכי מה אכפת לנו מה הנצרות אומרת, מה היא מחשיבה לתורה מן השמים ומה לא? מדוע אנחנו נסוגים מתורה שבכתב, ועוד מעשרת הדברים אשר דיבר ה' אל כל ישראל בסיני, ובאמצעותנו אל כל העולם כולו, ובדיוק ברגע שהעולם (הנוצרי) נאחז בעשרת הדיברות אנחנו מתרחקים? או שמא אל לנו לשאול שאלות מעין אלו, כי מה באמת מבין ישראלי גאה בעולמם של אבותיו הנרדפים.

כפי שמפורש במשנה בתמיד (פ"ה מ"א) שהובאה גם בגמרא (ברכות יב ע"א), אבותינו בימי הבית השני קראו בכל יום את עשרת הדיברות ואחריהם 'שמע ישראל'. כך מופיע גם בתעודות שנמצאו מימי הבית השני (פפירוס נש שנתגלה במצרים, וקטעי מגילות מקומראן).

כל המעיין קצת בספר דברים (פרקים ה'-י"א) רואה מיד, שפרשת 'שמע ישראל' היא ביסוס והרחבה של עשרת הדיברות.

* תקציר מתוך מאמר מקיף שטרם ראה אור.

1. ירושלמי ברכות פ"א ה"ה.

2. ברכות יב ע"א, וראו רש"י שם.

הציווי בפרשת שמע, "והיו הדברים האלה אשר אנכי מצוך היום על לבבך" (דברים ו', ו), מכוון כנגד הנאמר בפרק הקודם שם, "את הדברים האלה דבר ה' אל כל קהלכם בהר מתוך האש הענן והערפל" (שם ה', יח). "הדברים האלה", שעליהם אנו מצווים בשינון קבוע לנו ולבנינו, בדיבור קבוע 'בשכבך ובקומך', בקשירת אות וטוטפות ובכתיבת מזוזות, הם עשרת הדיברות תחילה, ואחר כך כל ההרחבות והמצוות הקשורות בהם. והנה, מרגע שהעולם הנוצרי אימץ את עשרת הדיברות (למעט שבת), החל העולם היהודי הנרדף והמתגונן להתרחק מדבר ה' הראשון מן השמים לכל ישראל ולדבוק בו רק דרך פירושיו והרחבותיו. ברוך השם, העולם הנוצרי (בניגוד לנוצרים הראשונים שיהודים היו, אלא שמאסו בהלכה וברבניה) לא קיבל את 'שמע ישראל' כחובה, ועל כן הפכה קריאת שמע, בלי עשרת הדיברות, לסימן היכר של יהודים דבקים באמונתם וכדתם ונבדלים מן הנוצרים.

כך, בעקבות חשש מהנוצרים, התרחקו יהודים מן התנ"ך כמות שהוא, ודבקו רק במדרשי חז"ל ובקריאת פסוקי התנ"ך דרך המפרשים. רק מעטים מגדולי ישראל קראו תנ"ך על פי פשוטו.³ רק הם יכלו להתמודד עם המינים⁴ או לא לחשוש כלל מהם.

אחר כך החל הוויכוח הנוקב של הרבניים מול הקראים, ודבקות הקראים במקרא הרחיקה את הרבניים, שדבקו שוב רק במדרשי חז"ל. לבסוף התרחקו גם מרוב פירושי התנ"ך, שמלאים פולמוס גלוי ונסתר נגד הנצרות מחד גיסא ונגד הקראים מאידך גיסא, ודבקו רק בפירוש רש"י, התמצית המזוקקת של מדרשי חז"ל הקרובים לסדר הפסוקים, לפשוטם ולמדרשם, "דבר דָּבַר על אפְּניו".⁵

3. ראו: רשב"ם לבראשית ל"ז, ב.

4. ראו: עבודה זרה ד ע"א על רבי אבהו; רשב"ם לפסוק "עד כי יבוא שילה", בראשית מ"ט, י.

5. משלי כ"ה, יא, כפי שהביאו רש"י לבראשית ג', ח להסבר דרכו בהבאת מדרשים.

אחר כך באו משכילים יהודים, שמאסו גם הם בהלכה וברבניה ונאחזו בתנ"ך כמשיב נפש וכמשהו אחר לדבוק בו במקום מסורת אבותיהם. ראו זאת יהודים דבקים ונאמנים, ושוב אחז בהם החשש העמוק מפני כל בקי בתנ"ך, לא מחשש שנוטה הוא למינות הנוצרית או למרי הקראי נגד ההלכה, אלא שמא דבקה בו כפירה משכילית. כאשר באו הציונים ונאחזו בתנ"ך כחלק בלתי-נפרד מן השיבה אל ארץ התנ"ך ומאסו בגלות היהודית ובמנהיגיה, מיד דבק החשד בכל איש תנ"ך, שמא הוא מורד בהלכה או צד כפירה יש בו או שמץ פסול, וכל השאיפה הציונית הפכה להיות חשודה, בבחינת 'חשד אסור מן התורה', ורבנן ותלמידיהון דבקו בגלות היהודית עד לחורבנה המוחלט.

עולם הישיבות של ארץ ישראל ברובו הגדול דבק בשיקום הישיבות והקהילות באותה מתכונת שחרבה, ואין בו שום רצון לפתוח פתח לשום 'חדש' = חשד', כמו שירות בצה"ל (= 'הסדר' לגוונים) או לימוד תנ"ך, כי כל דבר כזה עלול לערער את הדבקות המוחלטת במסורת הלימוד וההלכה ששררה במזרח אירופה. ניסיונות חדשים יכולים לנסות רק הציונים, ואם זה יצליח ויוכיח את עצמו דור אחרי דור, רק אז אולי יחפשו גם 'שלומי אמונים' דרך משלהם, למשל בהתיישבות, בצה"ל, בהשכלה ואולי אף בלימוד תנ"ך. בינתיים נותר לימוד התנ"ך למשכילים היהודים, ובאשר עוסקים בו בכל אוניברסיטה, ברור שכל מורה לתנ"ך הוא בגדר חשוד בעולם הישיבות. הפרדה זו בין התנ"ך לבין היהדות היא תוצאה קשה של הפקרת התנ"ך בידי הנוצרים, בידי הקראים, ואחר כך בידי האפיקורסים והמשכילים, והתורה עצמה "חוגרת שק", ואומרת לפני הקב"ה, "עשאוני בניך ככינור שמנגנים בו לְצִים" (סנהדרין קא ע"א).

לכאורה היו הישיבות הציוניות צריכות להסתער על התנ"ך כחלק מן המהפכה הציונית, ואכן, זה היה חלק מרכזי בחזונו הגדול של הרב קוק (הראי"ה) לצמיחתה של 'תורת ארץ ישראל'. הראי"ה

הציב את ידיעת התנ"ך כתנאי ראשון לקבלה לישיבה הארץ ישראלית שאותה יזם והקים, תחילה ביפו ואחר כך בירושלים. גם ברוב קטעי אורותיו היה חותם בפסוק מן התנ"ך מבלי לפרש, כביטוי להגות חופשית, ארץ ישראלית. אולם רק בקיאים במקרא, בדברי חז"ל ובפירושי המקובלים יכולים לעמוד על סודות הראי"ה בבחירת הפסוקים שבהם חתם ברוב כתביו.

עם כל זה, הרב קוק לא הציב שיטה ודרך בלימוד התנ"ך בישיבתו, ועיקר מאמציו הופנה לבניית שיטה ודרך ללימוד האמונה, המחשבה והקבלה. בישיבת 'מרכז הרב' שבה זכיתי ללמוד תורה, לימוד המחשבה והאמונה היה מובנה בתכנית הלימודים, בניגוד לכל עולם הישיבות. מעט לימוד תנ"ך היה לנו בישיבה: שיעורו של מו"ר הרצי"ה בישעיהו ושיחות פרשת השבוע בביתו בזמן סעודה שלישית. שיחות אלה עסקו תמיד ישירות בכתובים עצמם, ופתחו לי פתח לחשיבה על סדר ומבנה בתורה, דבר שלא נמצא בפירושים מסורתיים, למעט חלקים אחדים בפירוש רמב"ן לתורה. בנוסף היה שיעור של הרב יהושע בכרך, שפתח צוהר לנביאים ראשונים על פי דרכו (הידועה בספריו); אבל לימוד קבוע ושיטתי בעיון תנ"ך לא היה.

ומה קרה בישיבות ההסדר? חלק לא קטן מהן ראו את עולם הישיבות הליטאי כדגם האידאלי, וההשתלבות בצה"ל נתפסה כהכרח אשר לא יגונה, אם רוצים לקרב לתורה את צעירי החינוך הממלכתי-דתי. ממילא גם לא חיפשו לחדש דבר בבית המדרש, שכבר היה מעוצב כמו בסלובודקה, במיר ובפוניבז'. אחדים מן התלמידים אמנם חיפשו דרכים לעסוק בתנ"ך, ועשו זאת בעזרת מורים יחידי סגולה, שפילסו בעצמם את דרכם בלימוד תנ"ך – מורים כמו הרב מרדכי ברויאר, פרופ' יהודה אליצור, הרב יהושע בכרך ונחמה ליבוביץ, זיכרונם לברכה. בבתי המדרש הישיבתיים הציוניים צמחו תלמידי חכמים יודעי תנ"ך כמו הרב ישעיהו הדרי, הרב יהודה שביב ועוד אחדים, אולם בית מדרש ישיבתי העוסק

בעיון תנ"ך עדיין לא קם. במכללה בבית וגן פתח לי הרב קופרמן שער להקים 'מכון גבוה לתנ"ך', אך צבת הלחצים עליו לא יכלה לאפשר לתכנית זו להתפרסם ולהתרום.

מי שפרץ את הדרך היה הרב יהודה עמיטל זצ"ל. הרב עמיטל, אחד מיחידי הסגולה שבדור, ניצול שואה שנשמתו הרחבה נשארה בתמימותה, רב וראש ישיבה שהתייחס ברצינות גמורה לציונות ולמדינת ישראל. הוא שאמר 'הסדר לכתחילה', כי צה"ל הוא צבא ישראל, והוא שקבע לימוד תנ"ך בבית המדרש (ולא רק להכשרת מורים אלא) כחלק מעולמו של כל בן תורה. הרב עמיטל פתח את השער ואף הביא את חברו הקרוב אליו כנפשו, הרב מרדכי ברויאר, ללמד שיעור קבוע בתורה בישיבת הר עציון; אבל מכאן ועד לימוד תנ"ך כולל, מקיף ושיטתי המרחק גדול. גם שיעורים קבועים בתנ"ך שלימדנו, ר' חנן פורת ז"ל, הרב יהודה שביב ואני, לא יכלו להספיק. לא הייתה מסורת לימוד ולא תכנית לימודים שמתאימה לבית מדרש ישיבתי.

כיצד ללמוד תנ"ך?

כאן אנו באים לעיקר עיונונו – כיצד לומדים תנ"ך בעיון בבית מדרש ישיבתי בלימוד כולל ושיטתי? ללימוד גמרא יש מסורת. ללימוד תנ"ך לא רק שאין מסורת למדנית ראויה לבית המדרש, אלא שיש מסורת מדרשית-פרשנית אשר איננה מחויבת בהכרח לפשוטו של מקרא (אף שחז"ל הם שקבעו כי "אין מקרא יוצא מידי פשוטו" – שבת סג ע"א). מסורת זו ודאי איננה ערוכה להתמודדות עם ההיסטוריה ועם ממצאי המחקר הביקורתי, וכמעט כל מי שנחשף להם, למרבה הכאב והצער, מתרחק משורשי האמונה בתורה מן השמים כתורת משה רבנו.

השלב הראשון בכל לימוד הוא פשוט – רכישת בקיאות בסיסית בתחום הנלמד. לכן גם השלב הראשון של לימוד התנ"ך הוא לימוד בקיאות. כאן הדבר קל יחסית – צריך רק לקבוע עתים לתורה,

כלומר, לקבוע זמן שבו קוראים פרק או שניים בכל יום, לבד או בחברותא (רצוי בקול ובטעמי המקרא), ולרכוש בקיאות יסודית ברוב התנ"ך. במקביל, בוחרים שני שיעורים או שלושה (בשבוע), שמקנים כלים והתבוננות מעמיקה ומפתחים גישות שונות ללימוד תנ"ך. עד כאן הדברים פשוטים.

השלב הבא הוא העלאת הקשיים והדברים הדורשים בירור. מי שפוחד לשאול שאלות, לעולם לא ילמד דבר. מי שמחפש רק תשובות מוכנות, לעולם לא ילמד בעיון. הרב קוק הוא שהורה לדור, בחיבור הראשון שכתב ביפו,⁶ כי צמיחת התורה והאמונה בארץ ישראל מותנית בסילוק הפחד. מי שפוחד משאלות עיון בתנ"ך ומכל רוח של התחדשות ויצירה, שירה ותרבות, איננו יכול להיחשב תלמיד ממשיך של הראי"ה.

כשמתחילים לשאול, מוצאים גם תשובות – במפרשי כל הדורות, במדרשי חז"ל ובמקרא עצמו. אך קודם יש לשאול שאלות, שאלות מסוגים שונים, כגון:

מדוע ההבטחה שלא יהיה עוד מבול מופיעה פעמיים – לאחר הקרבת הקרבן (בראשית ח', כא-כב) ובברית הקשת (שם ט', ט-יז)?
מדוע כרת ה' עם אברהם שתי בריתות (בראשית ט"ו וי"ז)?
מה ההבדלים ביניהן?

היכן נקודת החיבור ביניהן?
מדוע לא שלח יוסף שליח אל אביו לחברון, כשעלה לגדולה (כפי ששאל רמב"ן אחרי שעלה לארץ ישראל. ראוי לשים לב שרק אז, מתוך ההקשר הנאלי, נשאלה שאלה זו!)?

לפי סדר התורה (ראב"ע ורמב"ן) בני ישראל אמרו "נעשה ונשמע" רק אחרי שמיעת 'ספר הברית' עם המשפטים – מדוע אפוא ביארו מדרשי חז"ל ורש"י שמשפט זה נאמר לפני מעמד הר סיני, שלא

6. עקבי הצאן, יפו תרס"ו; ירושלים תשכ"ז.

כסדר התורה (וכך פירשו במקומות רבים נוספים, על דרך 'אין מוקדם ומאוחר')?
מדוע פרשת 'פרה אדומה' כתובה שלא במקומה – מדוע איננה צמודה למות בני אהרן בספר ויקרא?
מדוע פרשות אשם, סוטה, נזיר וקרבנות המוספים מופיעות בספר במדבר, ולא בספר ויקרא כמתבקש מן העניין?
מדוע משה רבנו מציג את סיפור המרגלים בספר דברים בסתירות חריפות לתיאור שבספר במדבר?
מדוע הוא מאשים את עם ישראל (פעמיים) במניעת ה' אותו מלעבור את הירדן, בסתירה ברורה לדבר ה' בנושא זה?
מדוע אין 'מקדש וקודשיו' (חוקי קרבנות וטהרות) בספר דברים (כדברי רמב"ן בהקדמתו לספר)?
איך ניתן להסביר שורה של סתירות לכאורה בין שמות-ויקרא-במדבר לבין דברים?

אפשר כמובן לשאול עוד מאות שאלות בתורה, שחלק גדול מהן טרם נשאל באופן כזה, בלשון הדור הזה ובשפה אמונית-תורנית של בית המדרש, ועוד לא הגענו לנביאים וכתובים.

המקרא מפרש את עצמו

כאמור, לחלק גדול מהשאלות ישנן תשובות במדרשי חז"ל ובמפרשים, אולם כאשר לומדים תנ"ך בעיון מגלים, שפעמים רבות התנ"ך מפרש את עצמו אם רק מדקדקים בו היטב. המפתח ללימוד המקרא ולהבנתו נמצא בתוכו. כמובן, פעמים רבות מבינים, שפירוש העולה מן המקרא עצמו הוא שהביא את חז"ל לדרוש כפי שדרשו. בבתי המדרש שורר פחד מפני 'קריאות חדשות' וסכנות אחרות, פחד אשר שיתק ומשתק כל מחשבה רעננה וחדשה, עד שהאוירה השלטת אומרת – 'אם דבריך נכונים, כבר היה צריך הדבר להיאמר על ידי פרשנינו הגאונים שבכל הדורות, ואם הם לא אמרו כך, כנראה

שהדבר אינו יכול להיות נכון'. אולם, אם משתחררים מן הפחד כפי שהורה לנו הראי"ה, אפשר לגשת אל המקרא ביראת רוממות ובהתבוננות ישרה, וכפי שכתב כבר ר' חיים בן עטר בתחילת פירושו אור החיים לתורה, דברים שפתחו דלת לכל פירוש ישר, גם שלא כמדרשי חז"ל, רק לא בהלכה:

דע כי רשות לנו נתונה לפרש משמעות הכתובים בנתיבות העיון וישוב הדעת, הגם שקדמונו ראשונים ויישבו באופן אחר, כי ע' פנים לתורה, ואין אנו מוזהרים שלא לנטות מדברי הראשונים, אלא בפירושים שישתנה הדין לפיהן, ולזה תמצא שהאמוראים אין כח בהם לחלוק על התנאים במשפטי ה', אבל ביישוב הכתובים ובמשמעותן מצינו להם בכמה מקומות שיפרשו באופן אחר (אור החיים לבראשית א', א).

כך מצאנו את עצמנו ב'תורת ארץ ישראל' המתחדשת, עם מה שחנן אותנו בורא עולם בחכמה, בבינה ובדעת ובלשון העברית החיה בפינו בנס המופלא של תחייתנו כעם, וכך יכולנו לגלות גדולות ונצורות ולחדש חידושים נפלאים ומרגשים, שלא שיערום דורות גדולים ועצומים מאתנו בתורה. לא שאנו גדולים מהם – חלילה לנו מלחשוב כך – אלא שהם חיו "בתוך הגולה" (יחזקאל א', א), וכל עולמם היה נתון בכף הקלע של רשעי עולם וצוררי ישראל ותורתו, "על נהר כבר" ("כבר היה לעולמים" – קהלת א', י) ו"על אוכל אוֹלִי" (= אולי נשרוד) – דניאל ח', ב; ; ואנחנו, בזכות כל הדורות הנרדפים, עומדות רגלינו בארץ הנבואה והתנ"ך, ורואים אנו נפלאות מעשה ה' הגדול בקיבוץ גלויות לנגד עינינו בכל יום. אפילו שפחה על הים זכתה לראות ישועת ה' – "זה אלי ואנוהו"⁷ – מה שלא זכה יחזקאל בן בוזי הכוהן-הנביא, שחזה את סילוק השכינה מירושלים ליתל אביב' של בבל בעת החורבן.

7. ראו: מכילתא דרבי ישמעאל בשלח, מסכתא דשירה פרשה ג.

להלן כמה דוגמות:

1. כך ניתן להבין את הפסוק המתאר את רגעייה האחרונים של רחל באור חדש. הכתוב אומר "ויהי בצאת נפשה כי מתה" (בראשית ל"ה, יח), ואם משווים פסוק זה לוויקרא י"ז, יד, "כי נפש כל בשר דמו הוא", מבינים שרחל אמנו מתה משטף דם פנימי (נפש = דם) כתוצאה מן הלידה הקשה. לכן יכלה עוד לדבר ולשמוע ולקרוא שם לילד בעודה מדממת למוות. אכן, רס"ג ורד"ק פירשו "כי מתה" – 'הולכת ומתה', אך לא פירשו ש"נפשה" כאן איננה הרוח אלא הדם.

2. כך גם גילינו, בסערת התרגשות ובהארת ברק, תוך כדי קריאה בתורה, שיוסף שמע על אבל אביו עליו רק בנאומו של יהודה אליו – "ויאמר עבדך אבי אלינו אתם ידעתם כי שנים ילדה לי אשתי [= האהובה]. ויצא האחד מאתי ואמר אך טרף טרף ולא ראיתיו עד הנה" (בראשית מ"ד, כז-כח). אחר כך מצאנו את קריאת שם בכורו – "מנשה כי נשני אלהים את כל עמלי ואת כל בית אבי" (שם מ"א, נא), והבנו את הטעות הכפולה⁸ – יעקב חשב שיוסף נטרף, כי הביאו אליו כותונת מגואלת בדם, אך יוסף לא ידע דבר על כך, ורק זכר כי אביו שילחו אל אחיו בידעו את קנאתם, והם הפשיטו אותו מכותונת אביו ושילחוהו מצרימה. לכן השתכנע יוסף כי שולח מבית אביו, כישמעאל דוד אביו, וכצדקת נפשו ייחס את הכול לא-לוהים. יוסף לא חשד באביו אלא ייחס את הנשייה מבית אביו לא-לוהים, ממש כשילוח ישמעאל עם אמו, במאמר א-לוהים, נגד רצונו של אברהם.

3. כך נתגלו לנו ההקבלות והמבנים במקרא (שכבר כתבו עליהם לפנינו), ובהשראת מו"ר הרצי"ה גם חיפשנו ומצאנו 'סדר ומבנה' בתורה בכלל, גם בפרשות שמקומן תמוה ולא הוסבר עד כה. למשל, פרשת "חקת התורה... פרה אדמה..." (במדבר י"ט, ט, ב), שבוודאי אין

8. ראו בספרי: פרקי האבות – עיונים בפרשיות האבות בספר בראשית, אלון שבות תשס"ג, עמ' 165-222.

זה מקומה,⁹ וראויה הייתה להיכתב בפרשות הטהרה בספר ויקרא, לפני "אחרי מות שני בני אהרן" (ויקרא ט"ז, א). אלא שסיפורו של דור שלם אשר מת במדבר העמיד פרשה זו בין השנה השנייה והמתים הרבים במגפותיה (כגון קורח ועדתו) לבין שנת הארבעים ליציאת מצרים, בספר במדבר, סמוך למות מרים ואהרן. פרשה זו, במקום שנכתבה, מקפלת בתוכה את מותו של כל אחד ואחד מיוצאי מצרים, דור המדבר, מה שאי-אפשר כלל לתאר במילים – ורק לומר לעם האבל כי יש טהרה אפילו מטומאת מת, ומשום כך יש גם תקווה לדור הצעיר שייכנס לארץ. לא במקרה הוטל מעשה הפרה בראשונה על אלעזר בן אהרן, הכוהן של ימי יהושע בן-נון.

4. כך אפשר לראות שישעיהו הנביא דורש בנבואתו פרשות שלמות מן התורה, ובמיוחד פרשות מספר דברים (לתשומת לבם של חוקרי המקרא!) – כפרשת המלך (ישעיהו ב', ז-יא) על רקע דמותם של שלמה ועוזיהו (הנרמז שם, טו-טז, וראו דה"ב כ"ו, ט-י), כפרשות ההנהגה – "שופט ונביא וקִסם וזקן" (ישעיהו ג', ב), כפרשת 'אשת יפת תואר', שאליה משווה ישעיהו את בנות ציון עם תכשיטיהן ותפארתן אשר תיעלם במלחמה (שם ג', טז - ד', א), וכפרשת ביכורים וסוכות עם ענני הכבוד בישועת ירושלים (ישעיהו ד', ב-ו),¹⁰ אשר מתקשרת יפה עם תחילת הנבואה הזאת – "והיה באחרית הימים..." (שם ב', ב-ד).

5. כך אפשר לגלות בתהילים שרשרת מזמורים (ל"ו-מ"א), שמכוונים כנגד איוב, ויש בהם מקבילות רבות לאיוב, אך גם עמדה עקרונית של דוד הסובל שמכיר בחטאו, בשונה מאיוב (תהילים ל"ח-ל"ט).

6. עוד ראה זאת מצאתי ב'פֶּשֶׁר קהלת', שאין (השם המוזר והחריג) 'קהלת' אלא לשון מקהלה, וכי הסתירות, שהטרידו כל מעיין בקהלת מימי חז"ל ועד היום, אינן אלא ויכוח רב-קולות המתנהל בתוך נפשו

9. ראו: במדבר ט', ו-יב; דברי ר' לוי בגיטין ס ע"א-ע"ב.

10. וראו דברי רבי עקיבא במכילתא דרבי ישמעאל, פתיחתא לבשלח.

של "קהלת בן דוד" (כשם שאנו מוצאים בתהילים ל"ו וע"ג, ויכוח ברור בתוך לבם של דוד ושל אסף בשאלת הגמול). כל שעלינו לעשות הוא לזהות בכל פסוק בקהלת מיהו הקול הדובר.¹¹ אחר כך ראינו, שכבר ר' יצחק עראמה, בעל עקידת יצחק, פירש בכיוון זה, אם כי החלוקה שלו לקולות השונים, שונה.

7. כך מתגלה מזמור ק"ז בתהילים כמזמור נבואי יוצא דופן, שנכתב מראש לגאולת קיבוץ גלויות – לא גאולת מלך המשיח, שלא נזכר במזמור, לא בית המקדש ולא תיקון העולם, וגם לא גאולה שלמה ונחמה – כל אלה לא נזכרו במזמור זה – רק קיבוץ גלויות, לא יותר ולא פחות: "הודו לה' כי טוב כי לעולם חסדו. יאמרו גאוּלֵי ה' אשר גאלם מיד צר. ומארצות קִפְצָם ממזרח וממערב מצפון ומִמְיָם" (תהילים ק"ז, א-ג). המזמור, שהרב הרצוג והרב עוזיאל, הרבנים הראשיים לישראל בקום המדינה, תיקנו לפתוח בו את תפילות ליל יום העצמאות, באמת חובר ליום העצמאות של מדינת קיבוץ הגלויות על ידי נביא-משורר קדמון, ממחברי ספר תהילים עצמו. זכרתי שמו"ר הרצי"ה היה פותח את כל שיחותיו בליל יום העצמאות בשני הפסוקים האחרונים של המזמור, וכנראה היה בטוח שכל המזמור עד סיומו ברור ופשוט לכולם, מה גם שאין בו הרבה מילים קשות להבנה. בכל זאת, שנים כה רבות אמרתי את המזמור הזה ביום העצמאות אך לא הבנתי את גודל משמעותו, עד שהאיר ה' את עיני לגלותו מתוכו, כשלימדתי את המזמור לראשונה בישיבת הר עציון, ערב יום העצמאות התשל"א.¹² רק אחרי שנים הראה לי אחד מתלמידיי, שר' מנחם המאירי, בפירושו לתהילים, כבר כתב מעין הדברים האלה, בפתח דבריו למזמור הזה.

11. ראו החוברת אני קהלת – מקהלת קולות, שהוצאתי זה עתה (אלון שבות תשע"ב) יחד עם הרב יעקב מדין, ראש ישיבת הר עציון, שהלך עמי מראשית הדרך.

12. מאוחר יותר כתבתי מאמר מקיף על פשר המזמור בקורות ימי קיבוץ הגלויות ('שיר מזמור ליום עצמאותנו', כעת בתוך ספרי נס קיבוץ גלויות, תל אביב 2011, עמ' 276-286, ובאתר שלי <http://ybn.co.il>).

אחד המבקרים החריפים של דרכי בחידושי התנ"ך מתוך עיון ישיר במקרא עצמו טען כי זו תורה "שאינן לה בית אב".¹³ כוונת מבקרי (בניגוד לירושלמי, ובניגוד לכל פרשנינו), שיש ללכת גם בעיון ובלימוד תנ"ך, שאין בהם הלכה למעשה, רק בדרכי הפרשנים הסלולות משכבר הימים (אף שהם עצמם לא נרתעו מלחדש וחיפשו תמיד פירושי מילים וביטויים לפי מקבילות בתנ"ך עצמו). והנה מבקרי בעצמו הוא חוקר חשוב של שיטת הראי"ה קוק בהלכה ובאגדה ויודע הוא היטב ש'אבי' השיטה של התחדשות התורה מתוכה בארץ ישראל הוא הראי"ה. הלוא זאת הייתה תביעתו העיקרית מלומדי התורה בדורנו.¹⁴ תמוה מאוד לשמוע מחוקר הראי"ה, כאילו רק לראי"ה עצמו היה ההיקף והעומק והארת הנשמה העליונה, שמכוחם אפשר לחדש 'תורת ארץ ישראל'. גישה כזאת מצמצמת את 'דרך האורות' והופכת גם אותה ל'חצר חסידית' דוגמת חב"ד וברסלב (כפי שאכן קורה), וזאת החמצת חזונו הגדול של הרב קוק על התחדשות התורה בארץ ישראל בזמננו. ל'מרחבי אין סוף' שאפה נשמתו של הראי"ה, כפי שכתב בלשונו במקומות רבים – אל תרדדו אותה ל'קו', שהוא אין סוף בממד אחד. הבו אור, מרחב וחופש.

הדרך אשר סללנו בעזרת ה' בלימוד התנ"ך מתוך התנ"ך עצמו, נתנה לנו ביטחון עצמי ותחושה של רוח גדולה מאת ה' ושל "חדש ימינו כקדם". הביטחון הזה, שאפשר ואפשר להבין את דבר ה' מתוך המקרא עצמו, שחרר אותנו מן התלות הנפשית והאינטלקטואלית בשיטות מחקר המקרא הביקורתיות המודרניות, וגם מן ההתמודדות מולן בדרכו של הרב ברויאר ז"ל. ידענו, שיש 'בחינות' בתורה, אך לא השתעבדנו להן – קראנו מקרא כפשוטו, בלי כל שעבוד דוגמטי. זאת ממידת קל וחומר: אם יכולים אנו לפרש מקראות מתוך המקרא,

13. ירושלמי פסחים פ"ו ה"א, וראו: ירושלמי פאה פ"ב ה"ו. כוונת הירושלמי שם, שצריך להיזהר מללמוד הלכה למעשה בלי מסורת.

14. ראו למשל: אגרות הראי"ה א, איגרת כז.

ללמוד גם רש"י ורשב"ם, ראב"ע, רד"ק ורמב"ן ולעיין גם בפירושי האחרונים מתוך הבנה ישירה של הכתובים ומתוך אומץ ויושר גם לדון ולהקשות ואף לפרש אחרת לפעמים – ודאי אין אנו צריכים לחוש קטנים וחסרי אונים מול עולם המחקר הביקורתי.

צעירים דתיים רבים נפגשים עם ביקורת המקרא, בעיקר באקדמיה, ואין לרובם לא ידע ולא כלים להתמודד עמה; אבל יותר חמור מזה הוא חוסר ביטחון פנימי. החששות העמוקים המקננים בלבותיהם של קברניטי החינוך הדתי ורבניו מפני כל חשיפה לעולם המחקר, משדרים לתלמידים חוסר ביטחון. מי שבטוח בדרכו יוכל להתמודד מול כל יריב, מבלי לזלזל ומבלי להתנשא, וגם סימני שאלה וקושיות חמורות לא יבהילוהו. מבין דבר יודע, שלא לכל שאלה יש תשובה, כי בורא עולם הותיר בעולמו יותר קושיות מתירוצים. הלומד הבטוח בדרכו יוכל גם ללמוד להפריד בר מתבן – "רבי מאיר רימון מצא, תוכו אכל, קליפתו זרק" (חגיגה טו ע"ב).

הרב קוק יכול היה להתמודד בשלוות הנפש מול כל השקפה ודעה, וגם למצוא בכל אחת מהן את נקודת האמת שבה מתוך ידיעה מדויקת של כל הדעות בפילוסופיה ובמדעים, וזאת מפני שהיה לו ביטחון פנימי מופלא, והוא לא היה צריך לחשוש משום רעיון ומחשבה.

בדרך זו הלכנו, ולכן יכולנו לבחון בשקט פנימי גם את הגישות הביקורתיות, מתוך עמדה עצמאית.

כך נסללה דרך עצמאית בין ההסתופפות בצל הפרשנות והמדרש לבין ההיסחפות אחרי הביקורת המתיימרת להיות מדעית. כך גם קראנו ולמדנו את פרשני כל הדורות מבלי לוותר על עמדה עצמאית. קריאה כזאת רק מעשירה את הבנת רש"י ורשב"ם, ראב"ע, רד"ק ורמב"ן, מפני שהיא חושפת את ההבדלים, הקטנים והגדולים, בין הכתובים והפרשנים. במקום להכניס את הקריאה הישירה של הפסוקים בדלת האחורית עם ה'שלט' – "מה היה קשה לרש"י?" – אנו הולכים מן הפסוקים אל הפרשנים כולם, בדרך ישרה, כמו

בלימוד עיוני ראוי לשמו, בגמרא. ה'חזון אי"ש' הוא שאמר (כפי ששמעתי מתלמידו), לא ללמוד גמרא לפי רש"י, כמו בלימוד בקיאות או 'דף יומי', אלא להשתדל להבין תחילה את הגמרא כמות שהיא, ואז לעיין ברש"י ולהבין את חידושיו.

אכן, לא היה לנו שום צורך פנימי למרוד, לא באמונה ולא בהלכה. לא גדלנו בגולה ולא בגטו שכבר לא הכרנו. מרחבי החופש, היורש והאומץ של 'תורת ארץ ישראל' העניקו לנו כוחות חדשים וביטחון פנימי.

ארץ המקרא מפרשת את המקרא

הלומד פשוטו של מקרא בדור שלנו אינו יכול שלא לצאת אל השטח עם התנ"ך בידו. כאן אנו הולכים כבר בדרכים סלולות יחסית, אם כי רק מעטים בישיבות ובקהל הרבנים מכירים אותן. קדמו לנו שני דורות של חוקרים ומלומדים שחיברו את המקרא עם ארץ המקרא.

פרופ' שמואל קליין ותלמידו פרופ' יהודה אליצור, פרופ' עמנואל לעף ותלמידו (ומתרגמו לעברית) פרופ' יהודה פליקס, אפרים וחנה הראובני ובנם נגה הראובני, יוסף ברסלבי, כולם זיכרונם לברכה, ועוד רבים אחרים, כבר הניחו יסודות איתנים להבנת המקרא מתוך הכרת הארץ, נופיה (הטבעי והחקלאי) וצמחייתה. נגה הראובני אף שפך 'אור חדש על ספר ירמיהו' (כשם ספרו הקטן בכמותו והענק באיכותו), וכל מי שזכה לשוטט בשבילי ירמיהו הנביא בעקבותיו, כבר האיר לו ספר ירמיהו והתנ"ך בכלל באורה של ארץ ישראל, אור שחוקרי המקרא הביקורתיים לא יכלו לשערו. אכן, נגה הראה בספרו את חולשת סברותיהם של חוקרי המקרא, לעומת המבט הארץ ישראלי של ההולך מענתות לירושלים ברגליו והיא מתגלה לעיניו מראש הר הצופים, כ"ישבת העמק צור המישור" (ירמיהו כ"א, יג), הלוא הוא הר הבית המישורי המתנשא בתוך עמק הקדרון.

חוויה מרעישה היה הגילוי של שרידי 'דרך האבות', מצפון לעץ האלון הבודד, במרכז גוש עציון. השרידים שייכים לדרך הרומית, וגם אבן מיל רומית נמצאה (בין אלון שבות לאלעזר), אולם ניתוח טופוגרפי מסודר הביא את כולנו למסקנה ברורה, שאין חולק עליה, כי הדרך המרכזית הקדומה בהר חברון, מבאר שבע וחברון אל בית לחם וירושלים, אכן עברה בנתיב הזה, במרכז הגוש. רק בדורות מאוחרים סטתה הדרך מזרחה, לנתיב של היום, שיורד ועולה הרבה יותר מן הנחוץ באמת. רק המחשבה על כך, שרגלינו מהלכות ב'דרך האבות', שבה הלכו אברהם ויצחק בנו מבאר שבע אל הר המוריה ובחזרה, העבירה בנו צמרמורת.

כך הרגשנו גם כשותפים זוטרים בתגליות מימי המקרא ומימי המשנה והתלמוד בדרום הר חברון – בתל רבד (דְבָר), העיר הכנענית שכבש עתניאל בן קנז (שנים רבות לפני הקמת היישוב עתניאל ממול), ובמעיינות שממערב, שיש בהם באופן ברור מעיינות עליונים ותחתונים, והם כנראה "גֵּלֶת עֵלִית" ו"גֵּלֶת תַּחְתִּית" (שופטים א', טו; גל = מעיין, שה"ש ד', יב). כך היה גם בסמוע (אשתמוע), בסוסייה וביתיר, ועוד ועוד.

אל מול תל מְעִין וְחֶרֶת אֶל פְּרַמִּיל, הבנו בדיוק מדוע כתוב "ואיש במעון ומעשהו בכרמל" (שמ"א כ"ה, ב), שכן המעיין הגדול והיציב בכל האזור נמצא בְּחֶרֶת אֶל פְּרַמִּיל, ואילו בתל מעון אין מקור מים פרט למי הגשמים. אחרי שזיהינו גם את הדרך העתיקה שעברה מצפון לדרום במזרח הר חברון והבנו שפרמיל הייתה תחנה חשובה בדרך זו בגלל המעיין שבה, יכולנו להבין גם מדוע שאול המלך הציב לו יד ניצחון בכרמל (שמ"א ט"ו, יב),

רבים חושבים שירושלים וסביבותיה יש בהם קדושה מיוחדת, קשר לעולמות קדומים, תנ"כיים, ואילו תל אביב בנויה על החולות ועולמה חילוני-מודרני או ים תיכוני. לכן אני משתדל להגיע לתל אביב לפחות פעם אחת בכל שנה ללימוד ולסיור עם תנ"ך ביד. הנה סיום הכתוב בספר יהושע על נחלת דן המערבית – "וְיָמֵי הַיִּרְקוֹן

והַרְקוֹן עִם הַגְּבוּל מוֹל יְפוֹ" (י"ט, מו). כאן חוזרת התופעה של "באר שבע ושבע" (שם, ב), שהתנ"ך והמסורת הבדואית מכירים אותם כשני מקומות (ביר א-סבע, ותל סבע), ורק חוקרים מתעקשים לחשוב את תל שבע לתל באר שבע. גם בפסוק הנזכר הנוגע לנחלת דן חושבים חוקרים רבים שזו שגיאת מעתיק, אשר כפל בטעות את "הירקון" בהשמטת יו"ד, או שהיו שתי נוסחות לשם הנחל, ושתיהן נכתבו בזו אחר זו מתוך אי-ידיעה או קושי בהכרעה איזהו השם הנכון. שגיאות כאלה מתקנים בכל ספר מבלי לחשוב פעמיים, ואפילו בכתבי יד של התלמוד או בסידור התפילה. גם בתנ"ך עצמו יש דוגמות רבות של כתיב וקרי, כך שגם מאמין קנאי יכול לחשוב, שהייתה כאן צורת כתיב 'והרקון', וקרי 'הירקון', אלא שהציון של כתיב וקרי נשמט בטעות. חז"ל כבר אמרו לנו דברים מרחיקי לכת יותר ('תיקוני סופרים') אפילו בתורה ובספרים השמורים ביותר שבעזרה.¹⁵

אולם, בעת כניסתי לתל אביב בנתיבי 'אֶילוֹן' (שם עיר בנחלת דן, שמן העמק שלה יוצא הנחל המפורסם, יהושע י', יב; י"ט, מב), אני נושא את עיניי אל מחוץ לרכב ורואה שני נחלים נפגשים – נחל אֶילוֹן נשפך אל הירקון, כקילומטר אחד לפני שפך הירקון אל הים. הנה אני רואה בעיניי את מה שהכתוב הכפול אומר: "ומי הירקון והרקון" – שני הנחלים יחד נשפכים לים, שהוא "הגבול" המערבי של נחלת דן,¹⁶ והגבול נמשך לאורך החוף אל "מול יפו". בדווים עם מסורת מקומית כבר אין בתל אביב שנים רבות, אולם המפות והשטח מראים שורה של תלים לאורך הירקון וגם סמוך למפגש הנחלים. נראה לי שהנוף הארץ ישראלי חכם יותר מכל סברות המלומדים. מכל מקום ברור במקרא (יהושע י"ט, מז; שופטים א', לד-לה; שם י"ח), שבני דן לא יכלו לממש נחלה זו, ואחר שנלחצו בה לרכס

15. 'ספר מעון', 'ספר זאטוטי', ראו ירושלמי תענית פ"ד ה"ב; מסכת סופרים פ"ו ה"ד.

16. ראו: "הים הגדול וגבול" (במדבר ל"ד, ו).

צרעה ואשתאול ולקריית יערים, עלו רובם צפונה, כבשו את "לשם/ליש" (= תל דן) וקראו לה "כשם דן אביהם" (יהושע י"ט, מז). כך חזר רובו של שבט דן אל חבריו לדגל, אשר ונפתלי (במדבר ב', כה-לא) וקיים את ברכת משה – "דן גור אריה יזנק מן הבשן" (דברים ל"ג, כב, ואחריו נפתלי ואשר), אך עם כל גבורת האריה, ננטש (עד ימינו) הרעיון הנועז להביא את עם ישראל עד לים.

גוש דן של היום, עם חוף תל אביב משפך הירקון עד יפו העתיקה, הוא, אם כן, מימוש ציוני של חזון תנ"כי, חזון ההתנחלות הישראלית מימי יהושע, שלא הצליחה אז באזור זה. אבות תל אביב ידעו זאת והבינו – האם מבינים גם הבנים, צאצאי המתנחלים שהצליחו? האם מלמדים כך בבתי הספר של מדינת ישראל בגוש דן?

בהמשך נסיעתי אל שפך הירקון והלאה דרומה לאורך החוף, אני חושב על שלמה המלך. היכן בדיוק אסף שלמה את עצי הלבנון המיועדים לבניית ירושלים, עיר 'בית ה' ובית המלך' (לפי מל"א ט', א, י)? האם בתל קסילה, בתוך הירקון, באתר שבו נמצאו שתי כתובות עבריות, ובאחת מהן, מעין תעודת משלוח בעלת חשיבות מיוחדת, נכתב (כמובן, בכתב עברי עתיק): "זהב אפר [= אופיר] לבית חרנ [= חורון] – 30 ש[קל]" – או שהעצים הובאו לנמל העתיק של יפו? בקצה הצפוני או הדרומי של נחלת דן המיועדת?

התשובה עולה מדברי חירם מלך צור אל שלמה, המופיעים, כרגיל במקרא, בשני מקומות שיש ביניהם הבדלים חשובים: "עבני יִרְדוּ מִן הַלְּבָנוֹן יְמָה וְאֲנִי אֲשִׁימָם דְּבָרוֹת בַּיָּם עַד הַמָּקוֹם אֲשֶׁר תִּשְׁלַח אֵלַי וְנִפְצְתִּים שָׁם וְאֵתָה תִּשָּׂא" (מל"א ה', כג); "וְאֲנַחְנוּ נְכַרְתָּ עֲצִים מִן הַלְּבָנוֹן כְּכֹל צָרְכְךָ וְנִבְיֵאֵם לְךָ רַפְסְדוֹת עַל יָם יְפוֹ וְאֵתָה תַעֲלֶה אֹתָם יְרוּשָׁלַם" (דה"ב ב', טו). אבי מורי ז"ל, ד"ר יחיאל בן-נון,

שלימדני פרקי לשון ומקרא, האיר את עינינו בתופעה של "יידוע חלקי" בלשון המקרא:¹⁷

"אל כל המקום אשר נבוא שמה אמרי לי אחי הוא" (בראשית כ', יג), אין פירושו שכך נהגו אברהם ושרה 'בכל מקום', אלא 'בכל מקום שצפויה בו סכנה' (כפירוש רד"ק). בדומה לכך, "..."ואני אשימם ד'ברות בים עד המקום אשר תשלח אלי", פירושו – 'עד אותו מקום שיתאים להנחתת הדוברות באותו יום (או לילה), שאתה (= שלמה, באמצעות אנשיך בשטח) תשלח אליי (= תסמן לי מן החוף)', "ונפצתים שם [אל החוף] ואתה תשא [= תקבל אותם]". המקום המדויק חייב להיקבע בכל פעם מחדש לפי הרוחות והזרמים. לכן, אנשי שלמה המופקדים על הנחתת הדוברות מן הלבנון, היו מסיירים בחוף ובמים תמיד ומאותתים מן החוף היכן יש להנחית את הדוברות. זה קרה לכל אורכו של "ים יפו", כפי שמפרש הפסוק בדברי הימים, ומשם הועלו העצים לירושלים. דווקא הפסוק העמוס במלכים מסביר בדיוק ובקיצור את השיטה המוסכמת, והפסוק המפרש שבדברי הימים מגדיר את האזור. לאורך "ים יפו" נחתו הדוברות (= הרפסודות), כל פעם בנקודה אחרת. כשאני נוסע לאורך החוף הזה, בין מגדלי המלונות מזמיני האורחים מן העולם הגדול לבין הטיילת והחוף, אני מנסה לדמיין את ימי שלמה במקום הזה – את משואות האש המסמנות כל פעם את המקום המדויק "אשר תשלח אלי", את מערך ההנחתה וההובלה, ואת האנשים הפשוטים מ"עבדי שלמה", שעשו במלאכה ההיא ימים ולילות.

אלה הן רק דוגמות ספורות ממה שמתחדש בימינו בהבנת התנ"ך לאור ההליכה בשטח שבו אירעו הדברים. חובה גם לציין, כי גם התקווה הגדולה להשבת מחקר המקרא אל נקודת הראשית

17. ראו בספרו ארץ המוריה – פרקי מקרא ולשון, אלון שבות תשס"ו, עמ' 9-27, 218-223.

הטהורה נמצאת בחפירות ובמחקר ההיסטורי, במיוחד בבקעת הירדן ובהר עיבל.¹⁸

היחס לאבות האומה

צריך לשים את הדברים על השולחן. הגישה העקרונית של תנ"ך בגובה שמים, שהופכת את הדמויות הגדולות ל'מלאכים', היא גישה נוצרית, הפוכה לתורה! היא רווחת בכל הדתות שבני אדם יצרו: באסלאם, בבודהיזם ועוד, דתות המלאות בדמויות של 'קדושים'.

דווקא תורתנו היא האחת והיחידה מכל הדתות שאין בה דמויות כאלה, וזה אחד ההבדלים הבולטים בין תורת אמת שניתנה משמים לבין הדתות כולן. בני אדם זקוקים לדמויות של 'קדושים', והם יוצרים אותם; ה' בוחר בבני אדם, שרוצים ומסוגלים לשמוע ולקיים את דברו בארץ, ולכן הוא יצר אותנו – "עם זו יצרתי לי תהילתי יספרו" (ישעיהו מ"ג, א).

נדגים את הדברים בעיון בדמותו של גדול הנביאים, משה רבנו. התורה חושפת את כל 'חולשותיו' של "משה האיש" במספר רב של מקומות, וחז"ל עוד הוסיפו עליהם:

1. משה לא גדל בביתם של בני לוי, שגם במצרים שמרו על אמונת האבות.¹⁹ משה גדל בבית פרעה, בגוב האלילות המצרית, וחי ומצא אישה בבית יתרו "כהן מדין". מה שהכשיר אותו לנבואתו לא היה מסורת האבות, אלא אומץ מוסרי נדיר, שאינו יכול לסבול עוול כלשהו בשום מקום,²⁰ אחריות של רועה נאמן, סקרנות בלי כל פחד וכוח פנימי להתווכח בעקשנות, אפילו עם ה'. את כל זה מתארת התורה בפירושו, ובהרחבה. ילמדונו רבותינו, היכן מטפחים בעם

18. ראו למשל: א' זרטל, עם נולד – מזבח הר עיבל וראשית ישראל, תל אביב תש"ס.

19. משנה תורה הלכות עבודה זרה פ"א ה"ג.

20. ראו: מורה נבוכים חלק ב, פרק מה, המעלה הראשונה.

ישראל תכונות אלה של משה האיש לפני תחילת נבואתו? באיזו ישיבה או חינוך תורני מעלה מישהו על דעתו את חשיבות התכונות והרעיונות האלה? המקום הקרוב ביותר לתפיסה זו בעם ישראל כיום הוא הכשרת המפקדים בצה"ל, אשר שאבה את השראתה ואת ערכיה ישירות מן התנ"ך!

2. גם אחרי שאנו מפרשים כרש"י, שסירובו העיקש של משה לקבל את השליחות בסנה נבע מהקפדתו בכבודו של אהרן אחיו (וכך אכן משתמע מן ההכרעה בסוף הוויכוח), עדיין מצאו חז"ל לנכון לראות את היד המצורעת כעונש למשה על הפגיעה בעם ישראל, בחששו שמא לא יאמינו לו.²¹

3. התורה מצאה לנכון לתאר בפירוט ובדיוק את הייאוש הראשון של משה אחר גזרת התבן – "...למה הִרְעַתָּה לַעַם הַזֶּה לְמַה זֶה שְׁלַחְתָּנִי. וּמֵאֵז בָּאתִי אֶל פְּרַעֲה לְדַבֵּר בְּשִׁמְךָ הַרְעָה לַעַם הַזֶּה וְהִצַּלְתָּ אֶת עַמְּךָ" (שמות ה', כב-כג). גם אם היה זה אך טבעי להתיימש במצב כזה, האם נכון לספר את הדבר לדורות? האם 'מצב טבעי' חל על משה האיש?

4. כאשר חשבו בני ישראל "כי זה משה האיש אשר העלנו מארץ מצרים לא ידענו מה היה לו" (שמות ל"ב, א), הם התיימשו ועשו את העגל – אם משה עלה לשמים ונהיה 'מלאך' (כמו בודהא ומוחמד והנוצרי בעיני מאמיניהם), כנראה אין תורה מן השמים יכולה להתאים לבני אדם ארציים. לכן "משה איש הא־להים" מת כאיש ונקבר כאיש, בלי שייודע מקום קבורתו, ולא תהיה תורת ה' לא דת מיסטית ולא דת קבר 'נביא'. פסוקים אחרונים בתורה, הם הם 'תורה מן השמים'.

5. מה ראו חז"ל (נדרים לא ע"ב), להתווכח על השאלה, האם התרשל משה בברית המילה של בנו (שהיא עיקר העיקרים במסורת האבות), או שחס ושלום לומר כך?

21. שמות רבה שמות פרשה ג טו-יז.

6. מדוע מוסיפים חז"ל עוד חטא למשה, מבקרים אותו על שבנות יתרו הגדירו אותו כ"איש מצרי", מן הסתם לפי לבושו? ²² מדוע הם מפליגים ואומרים ששתיקתו על זיהויו כמצרי גרמה לו להיענש – "מי שלא הודה בארצו, לא נקבר בארצו" ²³ – שמו של "גרשם" אמנם מורה על כך שמשה ראה את מצרים כמולדתו, אבל הוא לא הזדהה כ"איש מצרי" מעולם, וזהותו הייתה קשורה ב"אחי אשר במצרים" ²⁴. חלק מן המדרשים מפליגים בהאשמת משה מעבר למתחייב מן הפשט, ואף הם מעולם לא שמעו על קו 'חינוכי' ששולל באופן עקרוני פרשנות כזאת.

7. אולי השיא של כל השיאים הוא הוויכוח הנוקב בין ה' למשה על חטא מי מריבה. פעמיים בספר דברים מאשים משה את העם בגזרה שנגזרה עליו, "כי לא תעבר את הירדן הזה" (דברים ג', כז) – "גם בי התאנף ה' בגללכם לאמר גם אתה לא תבא שם" (שם א', לז); "ויתעבר ה' בי למענכם ולא שמע אלי" (שם ג', כד). בשום מקום אין משה מזכיר בדבריו שלו את חטאו. אדרבא, הוא מאשים את העם! זו איננה האשמת שווא חלילה, מפני שחטא התיירים-המרגלים הוא שגרם גם למי מריבה, כמו לכל שאר התלאות בשלושים ושמונה שנות המדבר, וגם הנרגנות הקשה של העם נגד משה הייתה גורם מרכזי בחטאו. אך עדיין, גלוי לפנינו בתורה, שרק ה' מוסר לנו בתורה על חטאו של משה, פעם אחר פעם, בעקשנות קפדנית, בעוד משה עצמו מזכיר רק את חטאי העם.

כאן אנו באים אל העיקר בסוגיה זו – אם משה רבנו בעצמו ניסה להציג את הפרשה באור מרוכך, מבחינתו ומבחינת אהרן אחיו, ברור ששמש ששום אדם שרואה עצמו כתלמיד או כאוהב של משה ושל הנהגתו המופלאה אינו יכול לכתוב את חטאם של משה ואהרן, כמתואר בתורה – רק ה' בעצמו יכול!

22. ראו: שמות רבה פרשה א לב.

23. דברים רבה פרשה ב ח.

24. ראו מאמרי 'מאבק הזהות של משה', מגדים נ, תשס"ט, עמ' 21-37.

האם יש מי שיכול להראות לי תלמיד או ממשיך של גדולי ישראל כמו הראי"ה קוק, ה'חזון אי"ש', ה'חפץ חיים', הרי"ד סולובייצ'יק, הר"מ פיינשטיין, הרבי מלובביץ, או כל דמות תורנית אחרת מדורות קודמים, שמסוגל לתאר כישלון או חטא ועונשו לאחד הרבנים האלה? האם ניתן למצוא תיאור כזה בין תלמידיהם של רופאים, של מדענים, של משפטנים או של מנהיגי ציבור? – דבר כזה לא ייתכן, כי הוא מנוגד לטבע האדם! – רק מתנגדים לדרך, לשיטה, להשקפה, לתפיסה המדעית, רק 'הם' מן האופוזיציה יכולים לדבר ולכתוב כך, אבל שום אדם, אפילו משה רבנו ה"עָנָנו מאד מכל האדם אשר על פני האדמה" (במדבר י"ב, ג), איננו יכול לבקר כך את הדמות העיקרית בתורה, וכמובן, גם שום תלמיד לא יוכל לתאר כך את רבו המובהק. רק נותן התורה למשה יכול לכתוב כך על משה, כי הוא מקור האמת, חותמו אמת ותורתו אמת (ברכות ה"ב; שבת נה ע"א).

חז"ל הבינו היטב מגמה זו של התורה מן השמים והמשיכו אותה בדרכי המדרש. הם יכלו להתעלות לדרגה כזו רק מפני שנאחזו בפסוקי התורה כנקודת מוצא ועוגן לכל מדרש. תלמידים רגילים אינם מסוגלים לכך. אם רוצים אנו ללמוד תורה בעיני חז"ל, עלינו לעשות זאת דווקא דרך המדרשים וסוגיות התלמוד שבהם נמתחת ביקורת נוקבת על גדולי הגדולים, מאברהם אבינו ומשה רבנו ועד דוד ושלמה.

שיתו לבכם, דתיים, תורניים, חרדים, חילוניים, רבנים ו'מבקרי מקרא' – בני אדם גדולים אשר מתוארים באופן מושלם, מתוך הערצה, בלי שום פגם, בלי חולשות אנושיות, בלי ספקות ומשברים, בלי כישלונות וחטאים – אינם קיימים כלל במציאות. סיפורים כאלה הם פרי השאיפה האנושית לשלמות, וזו ההוכחה הטובה ביותר שיד אדם כתבה אותם – יד אוהדת, אוהבת, מעריצה, שואפת ללכת באותה הדרך.

שום כוהן לא כתב את התורה, כי שום כוהן לא יתאר את ראש הכוהנים, אבי כולם, אהרן הכוהן, בנושא באחריות לחטא העגל, וגם לא כמקריב עגל לחטאת ביום הקרבתו הראשון, "ביום השמיני" (ויקרא ט', א-ב).²⁵ גם על מות בני אהרן באותו הזמן ממש לא יכול היה שום כוהן לכתוב אלא אם היה יריב מובהק.

אין שום מקבילה לתופעה כזאת בכל העולם. שום נביא לא כתב על חטאו של משה, רבם של כל הנביאים. שום כוהן לא כתב על חטאו של אהרן. שום רב, חכם או פוסק לא כתב על אפשרות חטא בהוראת התורה ("חטאת הקהל" – ויקרא ד', יג-כא) של כל ראשי החכמים (= הסנהדרין), וכמובן, שום מנהיג או מלך לא כתב על אפשרות חטאו, ולא את פרשת המלך, שכולה אזהרות חריפות למלך מפני חטאיו הצפויים ורום לבבו.

שום אדם לא יכול היה לכתוב את התורה – רק ה' נתן את התורה למשה, ובמקומות רבים, על אפו ועל חמתו. מי שלא מבין זאת, לא רק אמונה באמת התורה חסרה לו, אלא גם הבנה בסיסית בטבע האדם.

אחת הטענות המרכזיות של הנצרות נגד היהדות והתנ"ך הייתה בדיוק בנקודה זו – כל גיבורי התנ"ך היו להם פגמים, חסרונות וחטאים. בדיוק מסיבה זו יש להם צורך ב'משיח' מושלם, שיוולד ישירות מן 'הרוחניות הטהורה, השמימית', ורק הוא יוכל לשאת את כל עוונות בני האדם ולהביא ל'גאולה'. אינני רוצה להביא כאן ציטוטים נוצריים, אבל זהו אחד ההבדלים העמוקים בין הנצרות ליהדות.

כל אדם שרוצה להישאר בשר ודם עם כל החסרונות והחטאים, מבין בקלות שכלל אין במציאות אנשים מושלמים, ולכן הסיפורים הללו אינם אלא אגדות בדויות מלב אנושי השואף תמיד ל'שלמות

25. זהו המקום היחיד בתורה שקרבן כלשהו נקרא 'עגל' – עגל לחטאת לאהרן, ועגל לעולה לעדת ישראל. עולה מכפרת גם על הרהורי הלב, ראו: איוב א', ה; ויקרא רבא פרשה ז ג.

שמימית', מתוך התודעה העמוקה של החיסרון האנושי, החיים הזמניים כל כך, הפגומים כל כך, ומתוך שאיפה אנושית גדולה לעגן את משמעות קיומנו האנושי בנצח העליון.

תורת ה' מן השמים אל הארץ היא ההפך הגמור מכל הדתיות והרוחניות הרווחות בעולם, ודווקא משום שניתנה לבני אדם "דיברה תורה כלשון בני אדם", כפי שבאמת לימדונו חז"ל (ברכות לא ע"ב; ועוד הרבה).